

Jacek Emil Szczepański
Muzeum Historyczne w Legionowie

Apoloniusz Aleksander Herbst (1892–1969). Bohater dwóch wojen

Słowa kluczowe

Apoloniusz Herbst, Polska Organizacja Wojskowa, Jabłonna, okupacja niemiecka, Związek Odbudowy Rzeczypospolitej

Streszczenie

Setna rocznica odzyskania przez Polskę niepodległości stanowi okazję do przypomnienia dokonań mniej znanych działaczy niepodległościowych, aktywnych podczas obu wojen światowych. Jednym z nich był Apoloniusz Herbst – komendant Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) w podwarszawskiej Jabłonie. W latach 1917–1918 wyszkolił on pododdział wojskowy POW, z którym 11 listopada 1918 r. rozbroił niemiecką załogę wojskową we wsi Jabłonna. W latach 30. XX w. „za pracę w dziele odzyskania Niepodległości” został odznaczony Krzyżem Niepodległości. W czasie II wojny podjął aktywną działalność w konspiracyjnym Związku Odbudowy Rzeczypospolitej (ZOR), a następnie w Wojskowym Korpusie Służby Bezpieczeństwa (AK). Bohater artykułu zmarł w 1969 r. w wieku 77 lat. Poniższy szkic biograficzny został opracowany na podstawie źródeł z Centralnego Archiwum Wojskowego, Instytutu Pamięci Narodowej oraz dokumentów i zdjęć znajdujących się w zbiorach rodzinnych¹.

¹ Składam serdeczne podziękowania Panom Jackowi Natorffowi i Wiesławowi Duchewiczowi za udostępnienie dokumentów, zdjęć i wspomnień dotyczących ich dziadka Apoloniusza Herbsty.

Apoloniusz Aleksander Herbst urodził się 7 lipca 1892 roku w Jabłonie². Był synem Juliusza Herbsta i Anastazji z domu Neupert. Pochodził z rodziny wyznania ewangelickiego, która przez wiele lat prowadziła w Jabłonie restaurację³. W 1908 roku ukończył cztery klasy szkoły realnej w Łodzi, a następnie w latach 1910–1913 odbył praktykę w zawodzie cukiernika w znanej firmie Wacława Trojanowskiego przy ul. Miodowej w Warszawie. W 1913 roku został zatrudniony w warszawskiej cukierni Łapińskiego, a następnie pracował w cukierni Derwiszyńskiego w Radomiu. Po wybuchu I wojny światowej otrzymał powołanie do armii carskiej, do której jednak się nie stawił. W ukryciu doczekał opuszczenia Warszawy przez wojska rosyjskie w sierpniu 1915 roku. Po wkroczeniu Niemców podjął służbę w Straży Obywatelskiej. 5 marca 1916 roku wstąpił do konspiracyjnej Polskiej Organizacji Wojskowej. Po zaprzysiężeniu otrzymał przydział do oddziału praskiego, w którym posługiwał się pseudonimem „Zaremba”⁴.

W styczniu 1917 roku POW została podporządkowana Tymczasowej Radzie Stanu Królestwa Polskiego. Jej kierownictwo zakładało wówczas, że POW i Legiony Polskie staną się podstawą przyszłej armii polskiej. Organizacja rozpoczęła okres niemal jawnej działalności. W tym czasie zaczęto powiększać jej szeregi o zaciąg prowadzony wśród młodzieży wiejskiej⁵. W związku z powyższym A. Herbst na początku 1917 roku otrzymał od Stefana Marciniaka – komendanta Obwodu Praskiego I-B – rozkaz utworzenia oddziału POW w Jabłonie. Była to duża wieś, siedziba władz gminy liczącej wówczas ponad 12 tys. mieszkańców⁶.

² Wyciąg aktu urodzenia A. Herbsta, Urząd Stanu Cywilnego w Nowym Dworze Mazowieckim, 12 XI 1952 r.

³ Informacja o rodzinie Herbstów uzyskana od Edmunda Kuklewskiego, długoletniego mieszkańca wsi Jabłonna; por. *Księga Adresowa Polski (wraz z W. M. Gdańskiem) dla Handlu, Przemysłu, Rzemiosł i Rolnictwa 1926/27*, s. 1595.

⁴ Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe (WBH CAW), zespół: Wojskowe Biuro Historyczne (WBH), sygn. I.341.1.747, Komisja Kwalifikacyjna POW – Apoloniusz Herbst, *Podanie*, Warszawa 9 XII 1930 r.

⁵ T. Nałęcz, *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984, s. 116.

⁶ Archiwum Państwowe w Warszawie Oddział w Grodzisku Mazowieckim, Akta Gminy Jabłonna, sygn. 1086, Akta w sprawach wojskowych, *Wykaz kosztów utrzymania miejscowej komendantury w Jabłonie za czas od 1 września 1917 r. do 1 kwietnia 1918 roku*, k. 18v.



Apoloniusz Herbst, 1934. W klapie marynarki widnieją miniaturki Krzyża Legionowego i Krzyża Niepodległości. WBH CAW – KN 28.12.1933

Okolicznościami przemawiającymi za powierzeniem Herbstowi tego zadania był fakt, że mieszkał on i pracował w Jabłonie. Pełnił funkcję adiutanta w Komendzie Straży Obywatelskiej (milicji) na Okręg Jabłonna oraz zajmował stanowisko zastępcy komendanta Ochotniczej Straży Ogniowej w tejże wsi⁷. Stworzony przez niego pododdział nosił nazwę: 3. Punkt Organizacyjny POW „Jabłonna”. A. Herbst, mając szerokie kontakty, został jego komendantem. Działalność punktu promieniowała także na okoliczne wsie Chotomów i Wieliszew, w których również kształtowały się struktury peowiackie. Aktywność A. Herbst i jego podkomendnych doprowadziła z czasem do rozwinięcia punktu w Jabłonie w 3. Komendę Miejscową POW, podległą nadal komendzie Obwodu Praskiego.

W początkowej fazie A. Herbst prowadził głównie działalność oświatową i propagandową. Urządzał odczyty i pogadanki. Jego ludzie przy pomocy szablonów malowali na ścianach domów napisy

⁷ W tym okresie komendant Obwodu Praskiego Stefan Marciniak także pracował w milicji. Zajmował stanowisko instruktora technicznego w XIV Komisariacie Milicji Miejskiej na warszawskiej Pradze; por. WBH CAW, sygn. AP 1769/89-3288, Stefan Marciniak, *Życiorys*, b.n.s.

„Niech żyje Józef Piłsudski”. Powołał także sekcję żeńską POW utworzoną z mieszkanki Jabłonny, które w miejscowym teatrze wystawiały sztuki patriotyczne. Należały do niej m.in. Maria Bartuś ps. „Biruta”, Anna Szarlińska ps. „Sławka”, Leokadia Turska, Feliksa Wodzyńska ps. „Aldona”, Eugenia Wyszowska ps. „Wiesława”. Przedstawienia uświadamiały politycznie i narodowo miejscową ludność. Dochód z nich wspierał finanse Obwodu Praskiego i pozwalał opłacać przyjazdy prelegentów z Warszawy.

A. Herbst, będąc w dobrych stosunkach z mieszkańcami Jabłonny, pozyskał tereny, na których komenda Obwodu Praskiego POW mogła prowadzić szkolenia wojskowe, m.in. kurs podoficerski w Buchniku. Broń na ćwiczenia dostarczył wówczas Eugeniusz Jurkowski ps. „Grabieński” z Pragi, który był jednocześnie zastępcą komendanta kursu⁸. Gdy rozpoczęło się szkolenie oddziału w Jabłonnie w marcu 1917 roku, karabiny przywoził także A. Herbst⁹. Dwa miesiące później drużyna szkolna POW z Jabłonny liczyła 11 ludzi. Nie było to dużo, ale w tym okresie cały Obwód Praski szkolił zaledwie 144 peowiaków¹⁰. 29 kwietnia 1917 roku A. Herbst wraz z ze swoim oddziałem z Jabłonny wziął udział w ćwiczeniach wojskowych warszawskiego garnizonu POW. Odbyły się one na polach wsi Zielona koło Wawra w obecności komendanta głównego POW J. Piłsudskiego¹¹.

Latem 1917 roku nadzieje na utworzenie armii polskiej okazały się płonne. Wobec narastającego kryzysu politycznego J. Piłsudski zdecydował się na zerwanie współpracy z państwami centralnymi. Wkrótce potem został aresztowany przez Niemców, a POW częściowo rozbito. Jej członkowie ponownie przeszli do konspiracji. A. Herbst przyjął

⁸ WBH CAW, Eugeniusz Jurkowski, sygn. AP 1068, *Życiorys*, Warszawa 1929 r., b.n.s.

⁹ WBH CAW, sygn. I.124.1.2 Polska Organizacja Wojskowa (POW), *Rachunek Komendy Szkół Podmiejskich dla Komendy Obwodów Podmiejskich za czas 13 V–20 V 1917*, k. 326.

¹⁰ Ibidem, *Raport Komendy Obwodowej z dn. 3 VI 1917 do Komendy Okręgowej I B za czas od 1 V do 31 V 1917*, k. 329.

¹¹ WBH CAW, Relacje, sygn. I.400.2365, Władysław Horyd, *Komendant Główny Józef Piłsudski na ćwiczeniach Polskiej Organizacji Wojskowej pod Wawrem – 29 kwietnia 1917 r.* Obecnie miejscowość wchodzi w skład dzielnicy Warszawa Wesoła.

wówczas wielu peowiaków z Jabłonna do Ochotniczej Straży Ognio-
wej oraz do Straży Obywatelskiej. Pod tą przykrywką nadal prowadził
zbiórki i szkolenia.

W lipcu 1917 roku, po kryzysie przysięgowym w Legionach Polskich
3. Punkt Organizacyjny POW „Jabłonna” stał się ważnym miejscem
nielegalnego przerzutu legionistów do Warszawy. Miasto zostało oto-
czone kordonem posterunków niemieckich. W celu ich przekroczenia
A. Herbst wykorzystywał swoje stanowisko służbowe w Komendzie
Straży Obywatelskiej na Okręg Jabłonna. Odbywało się to w ten spo-
sób, że „aresztowanego” legionistę zakuwano w kajdanki, a następnie
eskortowano pod strażą milicjanta-peowiaka do Warszawy, rzekomo
na przesłuchanie do niemieckiego sędziego śledczego przy ul. Wierz-
bowej. Eskortujący posiadał niezbędne przepustki. Po minięciu na Pel-
cowiźnie XIII Posterunku Warty Kordonowej (*Absperrwache XIII*),
czyli tzw. „Haltu”, legionistę eskortowano do centrum Warszawy i...
puszczano wolno. Jednym z tych, którzy przeszli taką drogę, był oficer
legionowy Zygmunt Wenda¹². Podobne konwoje odbywały się często
i A. Herbst obawiał się, że zwrócić uwagę Niemców. W związku z tym
opracował bardziej finezyjny sposób zmylenia czujności wartowni-
ków. Przystąpił do fałszowania dokumentów osobistych – paszportów,
które Niemcy nakazywali wyrabiać ludności polskiej. W tym celu
nauczył się wykonywać zdjęcia portretowe legionistów. Jednocześnie
nakazał „gubić” peowiakom ich własne paszporty. Po zgłoszeniu się
do władz niemieckich wyrabiali oni nowe dokumenty. Natomiast
w „zgubionych” paszportach Herbst podmieniał zdjęcia, tj. wklejał
fotografię danego legionisty. Brakującą część urzędowej pieczęci nie-
mieckiej ręcznie podrabiał Józef Sommer ps. „Zagon”, sekcyjny z 3.
Praskiego Plutonu POW¹³. Dzięki temu żołnierze Legionów otrzymy-
wali nową tożsamość i mogli przemieszczać się bez przeszkód.

Na początku lutego 1918 roku A. Herbst wraz z Polikarpem Wró-
blewskim ps. „Wyrwa”, komendantem punktu organizacyjnego POW
z Chotomowa kierował udaną akcją ukrycia dzwonów kościelnych.

¹² *Chotomów, Jabłonna od wieków razem*, red. P. Cudna-Kowalska, t. 1, Chotomów–
Jabłonna 1998, s. 91.

¹³ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.938, Komisja Kwalifikacyjna POW – Józef
Sommer, *Życiorys*, Warszawa 25 XII 1934 r., k. 4.

Miały one zostać zarekwirowane na podstawie rozporządzenia warszawskiego generała gubernatora gen. Hansa von Beselera z 25 listopada 1917 roku. Niemcy w dobie silnego kryzysu gospodarczego potrzebowali surowców do produkcji uzbrojenia. Opis tej akcji znajdujemy w dokumentach personalnych A. Herbsty – we wniosku o przyznanie Krzyża Niepodległości:

W międzyczasie okupanci dokonywali rekwizycji dzwonów, postanowił ich w tem ubiec i ocalić dzwony w miejscowej parafii Chotomów, to też w nocy 1 lutego 1918 r. pojechał z 6-ma ludźmi do Chotomowa, gdzie go oczekiwał Ob. Wróblewski. Straż nocną we wsi pełnili nasi ludzie, co znacznie ułatwiło „robotę”. Na dzwonnicy znajdowały się trzy dzwony, jeden wagi około 8-pudów i dwa mniejsze, po odjęciu serc, dzwony owinęli w kożuchy, ażeby nie wydawały dźwięku i w ten sposób na linach opuszczali na wóz, wywieźli na cmentarz, zakopując w ziemi¹⁴.

W czerwcu 1918 roku A. Herbst otrzymał w POW urlop okolicznościowy umożliwiający zawarcie małżeństwa i odbycie podróży poślubnej. Jego wybranką została 22-letnia Jadwiga Anna Mierzejewska, córka Jana i Stefanii z Scholzów – współwłaściciele majątku Kolonia Choszczówka koło Jabłonna¹⁵.

W tym okresie A. Herbst kierował działalnością wywiadowczą POW, mającą na celu ustalenie rodzaju i liczebności wojsk niemieckich stacjonujących w koszarach przy stacji kolejowej Jabłonna (dziś Legionowo). W listopadzie 1918 roku garnizon tworzyły tu pododdziały zaplecza o niskiej wartości bojowej, choć uzbrojone zgodnie z etatem. Były to trzy kompanie 2. Batalionu Piechoty Landszturmu „Burg” (IV, 35), załoga obozu kwarantannowego dla byłych jeńców niemieckich powracających z niewoli rosyjskiej oraz Polowy Urząd Prowiantowy i Administracja Garnizonu Jabłonna¹⁶.

Dostrzegając schyłek okupacji niemieckiej, A. Herbst potajemnie

¹⁴ WBH CAW, Akta Personalne i Odznaczeniowe (APiO), Apoloniusz Herbst, sygn. KN 28.12.1933. *Dokładny życiorys i przebieg pracy ideowo-niepodległościowej*, Warszawa 1932 r., b.n.s.

¹⁵ Jadwiga Anna Mierzejewska urodziła się w 10 VI 1896 r. w Choszczówce.

¹⁶ J.E. Szczepański, *Jabłonna – Ty morderco mojej młodości! Korespondencja żołnierzy niemieckich z garnizonu Jabłonna 1915–1918*, Legionowo 2015, s. 347–348.



Fotografia ślubna Zofii i Apoloniusza Herbstów, Warszawa, 1929.
Ze zbiorów Jacka Natorffa

skupował broń. Tuż przed odzyskaniem niepodległości placówka POW w Jabłonie liczyła około 30 ludzi uzbrojonych w sześć rewolwerów. Według relacji A. Herbsty z 1931 roku peowiacy wzięli czynny udział w rozbrojeniu niemieckiego oddziału stacjonującego we wsi Jabłonna. Tworzył on załogę Komendantury Miejscowej (*Ortskommandantur Jablonna*), która mieściła się w budynku doktora Stanisława Bzury¹⁷. Po otrzymaniu rozkazu z komendy Obwodu Praskiego, peowiacy

¹⁷ Budynek zachował się w Jabłonie do czasów współczesnych przy ul. Modlińskiej 78. W 2006 r. został wpisany do rejestru zabytków.

11 listopada 1918 roku, o godzinie 16.00 wtargnęli do komendatury. A. Herbst obwieścił komendantowi, że jest dowódcą oddziału POW i zażądał wydania broni. Niemiecki oficer w randze podporucznika (*Leutnant*) podporządkował się rozkazom, oddał także osobistą szablę. A. Herbst bezkrwawo przejął około 100 karabinów wraz z amunicją, w które uzbroił peowiaków oraz członków Ochotniczej Straży Ogniowej i zaufanych mieszkańców Jabłonny. Po akcji wystawił we wsi warty i dokonał symbolicznego aktu przejęcia władzy. W relacji z 1931 roku wspominał: „Zdjąłem ze słupa przed komendaturą flagę niemiecką i zawiesiłem naszą narodową o barwach biało-amarantowych na znak, że potęga Niemiec w Jabłonce przestała istnieć”¹⁸. Jednocześnie część uzbrojonych peowiaków wysłał do koszar niemieckich przy stacji kolejowej Jabłonna (dziś Legionowo), oddalonych od wsi o około 3 km. Tam wraz z oddziałem P. Wróblewskiego z Chotomowa przystąpili do rozbrojenia jednostek niemieckich.

Relację A. Herbst potwierdzają rozkazy wojskowe z epoki. W *Raporcie o przebiegu rozbrojenia Niemców z 22 listopada 1918 roku* komendant II Obwodu Modlińskiego POW Braclawski informował:

Po otrzymaniu rozkazów z Komendy Okręgu, wyjechałem zaraz kolejką jabłonowską do Jabłonny. W Jabłonce natychmiast po porozumieniu się z komisarzem milicji – przystąpiliśmy do rozbrojenia. Komendant miejscowy Niemiec wydał wszystko, bez oporu, upewniając się co do nas, czy my rzeczywiście do P.O.W. należymy. Niemcy żołnierze oporu nie stawiali¹⁹.

We wcześniejszym raporcie z 12 listopada 1918 roku Braclawski potwierdził ilość odebranej broni: „W Jabłonce mieście odebrano około 100 karabinów. (...) Żadnych zaburzeń wśród ludności miejscowej nie ma”²⁰. Zaraz po rozbrojeniu A. Herbst wraz ze swoimi ludźmi pilnował porządku publicznego w Jabłonce i okolicach. 17 listopada 1918

¹⁸ WBH CAW, APiO, Apoloniusz Herbst, sygn. KN 28.12.1933. *Dokładny życiorys i przebieg pracy ideowo-niepodległościowej*, Warszawa 30 IX 1931 r.

¹⁹ WBH CAW, zespół: WBH, Teka Władysława Horyda – Odpisy akt POW 1916–1918, sygn. I.341.1.422, *Raport o przebiegu rozbrojenia Niemców*, Zakroczym 22 XI 1918 r., k. 163.

²⁰ Ibidem, *Obwód II POW, Raport*, Jabłonna 12 XI 1918 r., k. 169. Chodzi oczywiście o wieś Jabłonna, która nigdy miastem nie była.

roku przeprowadził rewizję lokalu w Henrykowie, gdzie miał się odbyć rzekomy wiec „bolszewicki”²¹.

Wkrótce ciężko zachorował na gripę „hiszpankę”. Choroba przykuła go do łóżka na kilka tygodni. Rok później A. Herbst przeżył wielką tragedię rodzinną. 29 listopada 1919 roku, po długich i ciężkich cierpieniach zmarła jego młoda żona Jadwiga²². Pozostawiła męża i osierociła półroczną córeczkę Jadwigę Halinę. Spoczęła w grobie rodzinnym na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie. Na tablicy nagrobnej Apoloniusz polecił wykuć inskrypcję, będącą parafrazą Inwokacji z *Pana Tadeusza*:

Jadźku! Żono Moja. Ty byłaś jak zdrowie!
Ile Cię trzeba było cenić, ten tylko wie,
kto Cię stracił. A dobroć Twą w całej osobie
Widzę i niezapomnę, bo tęsknię po Tobie²³.

W czasie wojny polsko-rosyjskiej A. Herbst zasilł szeregi Armii Ochotniczej. 10 lipca 1920 roku wstąpił do 1. Pułku Szwoleżerów Józefa Piłsudskiego. Walczył na froncie bolszewickim, gdzie dosłużył się stopnia kaprała. Służbę zakończył po ośmiu miesiącach, w marcu 1921 roku. Po wyjściu z wojska podjął działalność w Związku Strzeleckim. Zorganizował pierwszy oddział „Strzelca” w Jabłonie, którego został prezesem. Wstąpił także do Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS).

W październiku 1922 roku 30-letni Herbst zatrudnił się w spółce „Wytwórnice Zrzeszonych Cukierników Warszawskich przy Lidze Konsumentów ROZWÓJ”. Członkowie zarządu Jan Czaplarski i Bronisław Górny powierzyli mu stanowisko dyrektora zarządzającego interesami spółki²⁴. W związku z tym Herbst przeprowadził się do Warszawy. Od kwietnia 1923 do lipca 1929 roku wynajmował mieszkanie

²¹ *Wiec ludowy na wsi*, „Robotnik”, nr 308 z 21 XI 1918 r., s. 2.

²² Świadectwo śmierci Jadwigi Anny z Mierzejewskich Herbst, nr aktu 78/1919, Chotomów 2 X 1919 r.

²³ Na cmentarzu Powązkowskim zachował się grób Jadwigi Herbst z przytoczoną inskrypcją – kwatera: Pod Murem II, rząd 1, miejsce 10.

²⁴ Pierwszy wypis z akt notarialnych Kazimierza Kosińskiego Notariusza w Warszawie za 1922 r. Rejestru N. 1797, Warszawa 14 X 1922 r.

w kamienicy przy ul. Wolskiej 36²⁵. Było ono położone blisko siedziby „Zrzeszonych Cukierników Warszawskich”, która mieściła się na Woli przy placu Opolskim nr 8. Funkcję dyrektora Herbst pełnił przez 6 lat.

1 września 1929 roku zawarł związek małżeński z Zofią z Sołtysińskich, I^o voto Natorff. Ceremonia ślubna odbyła się w kościele ewangelicko-augsburskim pw. św. Trójcy w Warszawie. Małżonkowie zamieszkali w rodzinnej kamienicy Zofii przy ul. Targowej 84 na Pradze²⁶. Zajęli mieszkanie nr 23 na trzecim piętrze z oknami wychodzącymi na ulicę 11 Listopada. Zofia i Apoloniusz wychowywali Janusza Natorffa, 8-letniego syna Zofii z pierwszego małżeństwa²⁷.

Po ślubie Herbst zawodowo zajmował się administrowaniem kamienic w Warszawie, m.in. przy ul. Siennej 55, Targowej 65, Koszykowej 15 i Chłodnej 32. Przejściowo pracował także w cukierni w Hotelu Europejskim. Zajęcia te zapewniały rodzinie dostatnie utrzymanie, jednocześnie umożliwiały Herbstowi prowadzenie działalności społecznej w organizacjach kombatanckich kultywujących wkład Józefa Piłsudskiego w odzyskanie niepodległości. Był postrzegany jako zaangażowany piłsudczyk. W maju 1930 roku wstąpił do Związku Peowiaków²⁸. Do wybuchu II wojny światowej aktywnie działał w Zarządzie Koła Praskiego jako skarbnik. W 1935 roku wsparł kampanię prezesa koła Eugeniusza Jurkowskiego w wyborach do Sejmu RP IV kadencji. Równolegle udzielał się w Oddziale Stołecznym Związku Legionistów Polskich, do którego wstąpił w kwietniu 1931 roku²⁹. W okresie międzywojennym A. Herbst został uhonorowany wieloma odznaczeniami m.in. Krzyżem POW, Krzyżem Legionowym, Krzyżem Armii Ochotniczej 1920, Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918–1921 „Polska Swemu Obrońcy”, Medalem Niepodległości. Na podstawie zarządzenia Prezydenta RP z 28 grudnia 1933 roku otrzymał Krzyż Niepodległości „za pracę w dziele odzyskania Nie-

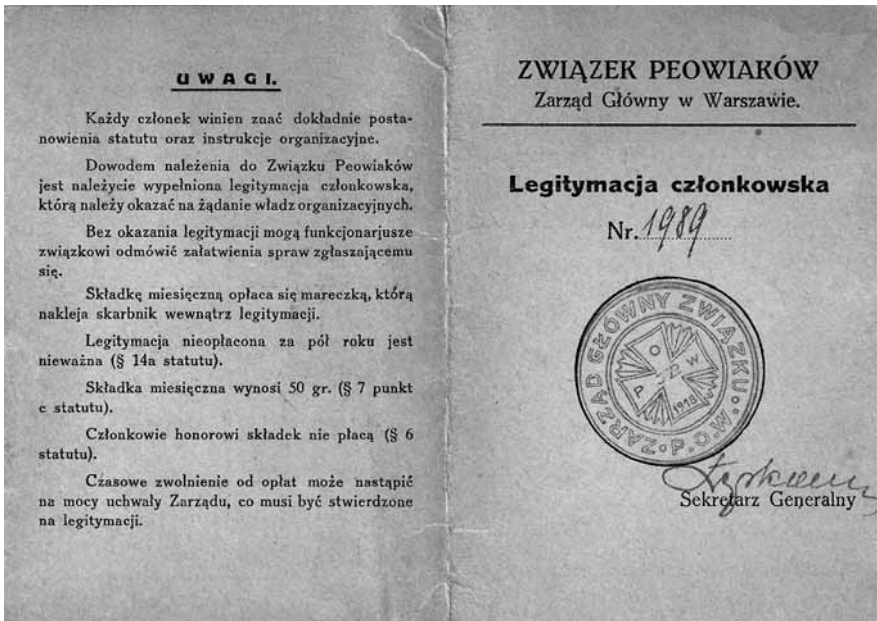
²⁵ Wyciąg z ksiąg niestałej ludności domu nr 36/3112 Wolska, Warszawa 16 VIII 1929 r.

²⁶ J. Kiwilszo, *Historia praskich rodów. Rodzina Natorffów*, „Nowa Gazeta Praska”, nr 2(471) z 25 I 2012 r., s. 6. Zofia Herbst urodziła się 17 XII 1900 r., zmarła 11 I 1972 r.

²⁷ Relacja Jacka Natorffa z 21 XI 2018 r – wnuka A. Herbsta.

²⁸ Związek Peowiaków, Legitymacja członkowska A. Herbsta nr 1989, Warszawa 17 IX 1930 r.

²⁹ Legitymacja nr 16241 Związku Legionistów Polskich, Warszawa 22 IV 1931 r.



podległości”³⁰. Jako były dowódca POW w Jabłonce odtworzył ewidencję członków oddziału. Wystawiał także zaświadczenia weryfikujące członkostwo w organizacji.

Niewątpliwie dodatkowych badań wymaga działalność konspiracyjna A. Herbsty podczas II wojny światowej. W tym okresie wciąż mieszkał w kamienicy przy ul. Targowej 84³¹. Na początku 1940 roku wstąpił wraz z żoną Zofią i pasierbem Januszem Natorffem do Związku Odbudowy Rzeczypospolitej (ZOR) – podziemnej organizacji wojskowo-politycznej, którą założył Tadeusz Żencykowski. Komendantem ZOR na warszawską Pragę był wówczas Stanisław Rudnicki, natomiast A. Herbst został jego zastępcą³². Jednocześnie kierował on obwodem obejmującym część Pragi, który stopniowo poszerzył o miejscowości podwarszawskie: Płudy, Jabłonnę, Legionowo, czyli o tereny, na których przed 1918 rokiem był komendantem POW³³.

Organizacja praskiego ZOR opierała się w części na byłych peowiakach aktywnych w latach 1916–1918 w Okręgu Praskim I-B. Poza A. Herbstem byli to: Stefan Orsza-Mikołajewski, dawny komendant oddziału POW na Grochowie, wspomniany Stanisław Rudnicki, Czesław Kubikowski, zastępca dowódcy 3. plutonu POW na Pradze, a tuż przed wybuchem II wojny prezes Zarządu Koła Praskiego Związku Peowiaków. Dowódcą 3. plutonu POW był wspomniany wcześniej Eugeniusz Jurkowski, m.in. poseł na Sejm IV i V kadencji³⁴. W 1941 roku pion wojskowy ZOR podjął decyzję o podporządkowaniu się Związko-

³⁰ Akt nadania Krzyża Niepodległości z 28 XII 1933 r.

³¹ *Amtliches Fernsprechbuch für den Distrikt Warschau. Herausgegeben von der Deutschen Post Osten, Ausgabe 1942, Stand 1. August 1942. Urzędowa Książka Telefoniczna dla Dystryktu Warschau wydana przez Niemiecką Poczta Wschodu w 1942 r., według stanu z dnia 1. Sierpnia 1942 r.*, Warszawa 1942, s. 64.

³² Stanisław Rudnicki mieszkał wówczas przy ul. Środkowej 25 m 5. Urodził się w 1902 r. w Warszawie. Do POW wstąpił 1 II 1918 r. do Obwodu Praskiego I-B. Brał udział w III powstaniu śląskim, por. WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.916, Komisja Kwalifikacyjna POW – Stanisław Rudnicki, *Życiorys*, Warszawa 26 III 1935 r.

³³ Instytut Pamięci Narodowej, Oddziałowe Archiwum w Warszawie, sygn. IPN BU 0330/123, Zofia Natorff-Herbst, *Protokół przesłuchania Janusza Natorffa*, Warszawa 17 X 1951 r., k. 32.

³⁴ WBH CAW, sygn. WBH I.341.1.659, Komisja Kwalifikacyjna POW – Romuald Apenceller, *Zaświadczenie*, Warszawa 25 VIII 1937 r.



Zdjęcie rodzinne Herbstów przy obelisku upamiętniającym ćwiczenia POW 29 kwietnia 1917 roku, których uczestnikiem był A. Herbst. Zielona, lata 30. XX w. Ze zbiorów J. Natorffa

wi Walki Zbrojnej (ZWZ), natomiast struktury cywilne weszły z czasem w skład Zjednoczenia Demokratycznego. W tym okresie w mieszkaniu Herbstów przy ul. Targowej 84 regularnie odbywały się konspiracyjne odprawy komendantów poszczególnych obwodów ZOR i osób funkcyjnych. Według powojennego zeznania Janusza Natorffa, poza A. Herbstem uczestniczyli w nich m.in. Eugeniusz Jurkowski, Czesław Kubikowski, Stefan Orsza-Mikołajewski, nieznany pułkownik z ZWZ oraz Mieczysław Lipok – szef komórki wywiadowczej ZOR³⁵.

W mieszkaniu Herbstów mieścił się także konspiracyjny punkt rozdzielczy biuletynu ZOR pt. „61”, który odbierali wspomniani komendanci lub ich łącznicy. Żona A. Herbsty, ps. „Jedynaczka” kolportowała także inne tytuły prasy podziemnej, m.in. „ZOR”, „Biuletyn Informacyjny”, „Rzeczpospolitą” oraz pisma organizacji „Miecz i Pług”³⁶. Punkt ich dystrybucji mieścił się w sklepie prowadzonym przez Herbstów w narożnej kamienicy u zbiegu Targowej 58 i Ząbkowskiej 2.

³⁵ IPN BU 0330/123, *Protokół przesłuchania Janusza Natorffa*, Warszawa 17 X 1951 r., k. 33.

³⁶ *Ibidem*, *Protokół przesłuchania Zofii Herbst*, 6 VI 1952 r., k. 59.



Rodziny Herbstów, Duchewiczów i Ostrzeszewiczów, Józefów ok. 1944 roku. Od prawej stoją: Apolonia Duchewicz – córka Stefanii i Maksymiliana Herbstów, Apoloniusz Herbst i jego żona Zofia Herbst (w białej bluzce), Eugenia Herbst – córka Stefanii i Maksymiliana Herbstów, Czesława Ostrzeszewicz – siostra Zofii Herbst, Maksymilian Herbst – brat Apoloniusza. Mały chłopiec to Wiesław Duchewicz, syn Apolonii i Aleksandra Duchewiczów. Ze zbiorów Wiesława Duchewicza

Była to owocarnia nr 81, którą w sierpniu 1941 roku odstąpił Herbstom wspomniany S. Rudnicki, komendant ZOR³⁷.

W świetle dokumentów okupacyjnych A. Herbst 27 października 1943 roku został przyjęty, w stopniu podporucznika, do Wojskowego Korpusu Służby Bezpieczeństwa (WKS^B)³⁸. Była to wojskowa formacja konspiracyjna założona na terenie Generalnego Gubernatorstwa pod koniec 1943 roku. Powstała z rozkazu Komendanta Głównego AK Stefana Roweckiego. WKS^B wraz z Wojskową Administracją Ziemi Nowych miały przygotować zawiązki polskiej administracji i oddziały wojskowe dla tzw. ziem postulowanych (zwanymi później Ziemiemi Odzyskanymi). Szefostwo Biur Wojskowych KG AK planowało sfor-

³⁷ Współcześnie w tym samym miejscu również mieści się tu sklep owocowo-warzywny.

³⁸ Dowództwo 3. Dywizji WKS^B, *Zaświadczenie*, M.p. 7 V 1944 r. Pod dokumentem podpisy złożyli dowódca 3. Dywizji płk „Korab” oraz Szef Sztabu ppłk dypl. „As”.

mowanie pięciu dywizji WKSb. Struktury samej tylko 3. Dywizji, kierowanej na Prusy Zachodnie, miały liczyć w 1944 roku blisko 6 tys. ludzi³⁹. Wielu jej żołnierzy wzięło udział w powstaniu warszawskim. To właśnie do tej dywizji w październiku 1943 roku został przyjęty A. Herbst, który posługiwał się pseudonimem „Jasiński”. Otrzymał przydział do 11. Pułku Piechoty, w którym objął dowództwo 1. plutonu w 6. kompanii. Działał na warszawskiej Pradze. Za zasługi położone w szeregach WKSb A. Herbst w sierpniu 1944 roku został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi z Mieczami oraz Krzyżem Virtuti Militari V kl. Nieznane są jednak bliższe okoliczności nadania tych wysokich odznaczeń. Wiadomo jedynie, że stopień podporucznika otrzymany w AK zatwierdził w 1960 roku minister obrony narodowej gen. broni Marian Spychalski. Zaliczył Herbstą do korpusu osobowego oficerów administracji ze starszeństwem od 27 października 1943 roku⁴⁰.

Tuż po zakończeniu II wojny światowej A. Herbst zamieszkał w gdańskiej dzielnicy Wrzeszcz. Tu w czerwcu 1945 roku otworzył restaurację „Polonia”, która mieściła się przy alei Konstantego Rokossowskiego 15 (obecnie aleja Zwycięstwa). Jednym z jego współników był wówczas Aleksander Duchewicz⁴¹. Po zamknięciu lokalu w Gdańsku A. Herbst powrócił do Warszawy. Pod koniec lat 40. XX wieku, wspólnie z Henrykiem Tokarczykiem uruchomił przy ul. Puławskiej kawiarnię pod nazwą „Gospoda Nowa”. Sąsiadowała ona bezpośrednio z Teatrem Nowym⁴². Jednak na początku 1951 roku lokal został zamknięty.

Po zakończeniu wojny A. Herbst utrzymywał kontakty z byłymi kolegami z konspiracji. Od wiosny 1950 roku miały one charakter zorganizowanych spotkań odbywających się w mieszkaniu Herbsty przy ul. Targowej 84. Przewodniczył on wówczas utajnionej grupie skupiającej

³⁹ W. Grabowski, *Armia Krajowa*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2011, nr 8–9, s. 122.

⁴⁰ W 1960 r. Szef Departamentu Kadr MON poinformował A. Herbstą, że „Rozkazem Personalnym MON nr 042 z dnia 10 lutego 1960 r. został Obywatelowi uznany stopień oficerski podporucznika uzyskany w AK”.

⁴¹ IPN, Oddziałowe Archiwum w Warszawie, sygn. IPN BU 00231/218/6, Apoloniusz Herbst, *Kontrolne rozpracowanie obiektowe „Bosz” U.B.P. na m.st. Warszawa, Protokół przesłuchania Zofii Herbst, 25 X 1951 r.*, k. 287. Aleksander Duchewicz był zięciem Maksymiliana Herbsty, brata Apoloniusza.

⁴² Ibidem, *Protokół przesłuchania Janusza Natorffa, 25 X 1951 r.*, k. 289.



Tablica na grobie Apoloniusza Herbsta, cmentarz ewangelicko-augsburski przy ul. Młynarskiej w Warszawie (aleja 23, rząd 1, grób 13), fot. J.E. Szczepański

członków dawnego ZOR, m.in. Czesława Kubikowskiego ps. „Florian”, Józefa Lasonia ps. „Dziadek II”, „As”, Stefana Mikołajewskiego, Mieczysława Lipoka ps. „Mietek”, Aleksego Zarębskiego, Witajewskiego i innych⁴³. Grupa spotykała się przeważnie w soboty, nie podjęła jednak czynnej działalności. Miała uaktywnić się w sytuacji zwiastującej wybuch III wojny światowej. Jej członkowie z czasem domyślili się, że są inwigilowani. W latach 1951–1953 funkcjonariusze Urzędu Bezpieczeństwa usiłowali rozpracować grupę, m.in. po doniesieniach agenturalnych informatorów „Czarnego” i „Artysty”. Badacz zagadnienia dr Tomasz Brzustowski stawia jednak tezę, że być może było odwrotnie – to właśnie członkowie grupy Herbsta, m.in. Mieczysław Lipok, były szef wywiadu ZOR, próbowali w wyniku podjętej gry rozpoznać metody werbunku i kierunki zainteresowań UB⁴⁴.

W okresie powojennym A. Herbst został odznaczony Krzyżem Partyzanckim – 28 września 1948 roku oraz 17 stycznia 1957 roku Meda-

⁴³ IPN BU 0330/123, *Protokół przesłuchania Janusza Natorffa*, Warszawa 20 X 1951 r., k. 38–39.

⁴⁴ T. Brzustowski, *Niejasna gra z UB – dwuznaczne kontakty z organami bezpieczeństwa państwa na podstawie przypadku Mieczysława Lipoka*, „Echa Przeszłości” 2016, t. 17, s. 243.

lem za Warszawę 1939–1945⁴⁵. W latach 50. XX wieku był właścicielem niewielkiej cukierni i owocarni mieszczącej się we wspomnianej już kamienicy na rogu ul. Targowej 58 i Żąbkowskiej 2⁴⁶. Od 1960 roku prowadził w tym miejscu sklep z konfekcją damsko-męską. Jednocześnie pomagał bratu Maksymilianowi Herbstowi w kierowaniu piekarnią przy ul. Targowej 62. W lipcu 1965 roku uczestniczył w katedrze pw. św. Floriana w uroczystej mszy z okazji 50. rocznicy ślubu Stefanii i Maksymiliana Herbstów⁴⁷. W tym okresie mieszkał już poza Warszawą, prawdopodobnie w Jabłonie u córki z pierwszego małżeństwa Jądwi. Zmarł 26 kwietnia 1969 roku w wieku 77 lat. Został pochowany w grobie rodzinnym na cmentarzu ewangelicko-augsburskim przy ul. Młynarskiej w Warszawie (aleja 23, rząd 1, grób 13)⁴⁸.

Jacek Emil Szczepański

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Warszawie Oddział w Grodzisku Mazowieckim

Akta Gminy Jabłonna, sygn. 1086, Akta w sprawach wojskowych (1916–1918).

Instytut Pamięci Narodowej, Oddziałowe Archiwum w Warszawie

Apoloniusz Herbst, *Karta E-14-B, Kartoteka Ogólnoinformacyjna MSW*, sygn. IPN BU 2911/1,

Apoloniusz Herbst, *Karta E-14, Kartoteka Odtworzeniowa MSW*, sygn. IPN BU 2912/1,

Kontrolne rozpracowanie obiektowe „Bosz” U.B.P. na m.st. Warszawa, sygn. IPN BU 00231/218/t.6,

⁴⁵ CAW, Teczka Akt Personalnych ppor. rez. A. Herbst, TAP 1047/64/46, Zeszyt Ewidencyjny Warszawa 21 IV 1960 r., s. 7.

⁴⁶ *Spis telefonów warszawskiego okręgu poczty i telekomunikacji na rok 1950*, Warszawa 1950, s. 62.

⁴⁷ Jednocześnie wraz ze złotymi godami Stefanii i Maksymiliana Herbstów odbył się ślub Wiesława Duchewicza, który był wnukiem Maksymiliana i chrześniakiem Apoloniusza. Po uroczystości chrzestny podarował mu pióro wieczne Watermana. Pamiątka ta do dziś znajduje się w zbiorach rodzinnych Duchewiczów. Informacja otrzymana od Wiesława Duchewicza 30 X 2018 r.

⁴⁸ W grobie spoczywają m.in. rodzice A. Herbst – ojciec Juliusz Herbst, który zmarł 29 XI 1920 r., oraz mama Anastazja Herbst, zmarła 24 III 1926 r.

Zofia Natorff-Herbst, sygn. IPN BU 0330/123.

Wojskowe Biuro Historyczne Centralne Archiwum Wojskowe

Akta Personalne i Odznaczeniowe:

Apoloniusz Herbst, sygn. KN 28.12.1933,

Eugeniusz Jurkowski, sygn. AP 1068,

Stefan Marciniak, sygn. AP 1769/89-3288.

Polska Organizacja Wojskowa, sygn. I.124.1.2.

Wojskowe Biuro Historyczne. Komisja Kwalifikacyjna POW:

Apoloniusz Herbst, sygn. I.341.1.747,

Stanisław Rudnicki, sygn. I.341.1.916,

Józef Sommer, sygn. I.341.1.938,

Polikarp Wróblewski, sygn. I.341.1.1000.

Teczka Akt Personalnych ppor. rez. Apoloniusza Herbsta, sygn. 1047/64/46, (1960 r.)

Teka Władysława Horyda – Odpisy akt POW 1916–1918, sygn. I.341.1.422.

Zbiór dokumentów personalnych A. Herbsta w posiadaniu wnuka Jacka Natorffa

Zdjęcia A. Herbsta w posiadaniu wnuka Wiesława Duchewicza

Źródła drukowane

Amtliches Fernsprechbuch für den Distrikt Warschau. Herausgegeben von der Deutschen Post Osten, Ausgabe 1942, Stand 1. August 1942. Urzędowa Książka Telefoniczna dla Dystryktu Warschau wydana przez Niemiecką Poczta Wschodu w 1942 r., według stanu z dnia 1. Sierpnia 1942 r., Warszawa 1942, s. 64.

Księga Adresowa Polski (wraz z W. M. Gdańskiem) dla Handlu, Przemysłu, Rzemiosł i Rolnictwa 1926/27, s. 1595.

Spis abonentów warszawskiej sieci telefonów Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej i rządowej warszawskiej sieci okręgowej. Rok 1938/39, Warszawa 1938, s. 100.

Spis telefonów warszawskiego okręgu poczty i telekomunikacji na rok 1950, Warszawa 1950, s. 62.

Opracowania

Brzustowski T., *Niejasna gra z UB – dwuznaczne kontakty z organami bezpieczeństwa państwa na podstawie przypadku Mieczysława Lipoka*, „Echa Przeszłości” 2016, t. 17, s. 229–244.

Chotomów, Jabłonna od wieków razem, red. P. Cudna-Kowalska, t. 1, Chotomów–Jabłonna 1998.

Grabowski W., *Armia Krajowa*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2011, nr 8–9, s. 114–124.

Kiwilso J., *Historia praskich rodów. Rodzina Natorffów*, „Nowa Gazeta Praska”, nr 2(471) z 25 I 2012 r., s. 6–7.

Nałęcz T., *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.

Szczepański J.E., *Jabłonna – Ty morderco mojej młodości! Korespondencja żołnierzy niemieckich z garnizonu Jabłonna 1915–1918*, Legionowo 2015.

Apoloniusz Aleksander Herbst (1892–1969). Two wars' hero

Keywords

Apoloniusz Herbst, Polish Military Organization, Jabłonna, German occupation, Związek Odbudowy Rzeczypospolitej

Summary

Hundredth anniversary of Poland regaining its independence creates opportunity for recollection of lesser known independence activists who were active during both World Wars. One of them was Apoloniusz Herbst – commandant of Polish Military Organization (PMO; pol. Polska Organizacja Wojskowa, POW) in Jabłonna, near Warsaw. During 1917–1918 he trained military subdivision of PMO, with which, at November 11th 1918, he disarmed German garrison in the village Jabłonna. In the thirties of the 20th century „for work done in the name of Independence” he was awarded the Cross of Independence. During II World War he took an active role in underground Związek Odbudowy Rzeczypospolitej (ZOR), and next in Military Corps of Security Service (part of the Home Army, pol. Armia Krajowa). The subject of the article hereof died 1969 at the age of 77. The following biographical sketch was based on the resources of the Central Military Archives (pol. Centralne Archiwum Wojskowe), Institute of National Remembrance (pol. Instytut Pamięci Narodowej) and documents and photos from the family collection.

Apollonios Alexander Herbst (1892–1969). Held zweier Kriege

Schlüsselwörter

Apollonios Herbst, Polnische Militärorganisation, Jabłonna, Deutsche Besetzung, Organisation zum Wiederaufbau der Republik Polen (ZOR)

Zusammenfassung

Der 100. Jahrestag der Wiedererlangung der Unabhängigkeit Polens gibt Anlass, an die Errungenschaften weniger bekannter Unabhängigkeitsaktivisten zu erinnern, die während beider Weltkriege aktiv waren. Einer von ihnen war Apollonios Herbst - der Kommandant der Polnischen Militärorganisation (POW) in Jabłonna bei Warschau. In den Jahren 1917–1918 bildete er eine militärische Untereinheit der POW aus, mit der er am 11. November 1918 die deutsche Militärbesatzung im Dorf Jabłonna entwaffnete. In den 1930er Jahren erhielt er „für seine Arbeit zur Wiedererlangung der Unabhängigkeit“ das Kreuz der Unabhängigkeit. Während des Zweiten Weltkriegs war er in der Untergrundorganisation für den Wiederaufbau der Republik Polen (ZOR) und dann im Militärkorps des Sicherheitsapparates (AK) tätig. Der Protagonist des Artikels starb 1969 im Alter von 77 Jahren. Die untenstehende biographische Darstellung wurde auf Grundlage von Quellen aus dem Zentralen Militärarchiv, dem Institut für Nationales Gedenken sowie von Dokumenten und Fotos aus den Familiensammlungen erstellt.

Аполониуш Александр Гербст (1892–1969). Герой двух войн

Ключевые слова

Аполлоний Хербст, Польская военная организация, Яблонна, немецкая оккупация, Союз восстановления Речи Посполитой

Изложение

Стоятя годовщина восстановления независимости Польши дает вспомнить достижения менее известных повстанцев, действующих во время обеих мировых войн. Одним из них был Аполониуш Гербст – руководитель Польской военной организации (ПВО) в подваршавской Яблонне. В 1917–1918 годы он подготовил военное подразделение ПВО, с которым 11 ноября 1918 года разоружил немецкие подразделения в деревне Яблонна. В 30-е годы XX века «за подвиги в деле восстановления независимости» был награжден Крестом Независимости. Во время Второй мировой войны активно действовал в конспиративном Союзе восстановления Речи Посполитой (СВР), а позже в Военном корпусе службы безопасности (АК). Герой статьи умер в 1969 году в возрасте 77 лет. Следующий биографический эскиз был разработан на основе источников Центрального военного архива, Института национальной памяти, а также документов и фотографий, находящихся в семейных коллекциях.